गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको एम्.ए. दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
ऋषिराम अर्याल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको एम्.ए. दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
ऋषिराम अर्याल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७२

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम्.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी ऋषिराम अर्याललले **गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोध-प्रबन्ध मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको छ । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोध कार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :

शोध निर्देशक

....

सह. प्रा. कृष्णप्रसाद भण्डारी, 'मुमुक्षु'

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय कीर्तिपुर, काठमाडौंमा नेपाली मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तह एम.ए. द्वितीय वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्रा ऋषिराम अर्याललले उक्त विषय अन्तर्गत रहेको दसौं पत्रको लागि तयार गर्नुभएको शोधपत्र **गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन** मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं. नाम हस्ताक्षर

१. विभागीय प्रमुख
प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम ....

२. शोधनिर्देशक
सह-प्रा. कृष्णप्रसाद भण्डारी 'मुमुक्षु' ....

३. बाह्य परीक्षक
प्रा. डा. मोहनराज शर्मा ....

मिति : ....

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ आदरणीय गुरु सह प्रा. कृष्णप्रसाद भण्डारी 'मुमुक्षु' ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा पर्याप्त समय निर्देशन, सहयोग तथा मार्ग निर्देशन गरी अविस्मरणीय सहयोग गर्नु हुने गुरुवर प्रति चिरऋणी रहने छु ।

'गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन' नामक शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्न अभिप्रेरित गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरू प्रति कृतज्ञ छु ।

यो शोधपत्र तयार गर्दा सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा सल्लाह तथा सुझाव दिने बुटवल बहुमुखी क्याम्पसका सह प्राध्यापक डा. डुकुलराज घिमिरे, त्यसैगरी वाग्लाका शिक्षक विष्णुप्रसाद घिमिरे, गुल्मी रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका प्राध्यापकहरू, धुर्कोट र त्यस वरपरको क्षेत्रमा गाइने गीतहरू उपलब्ध गराइने व्यक्तिहरू, लोकगायक बाबुराम पन्थी, चूडामणि गिरी, ज्ञानेश्वर अर्याल, अम्विका घिमिरे, उमेश अर्याल, आसिमा घिमिरे, सीता घिमिरे, बलराम पोखरेल र मेघराज खनाल प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी सामाग्री सङ्कलन देखि धेरै कुरामा सहयोग गर्ने अरविन्द कुमार श्रेष्ठ, विष्णु अर्याल, पवित्रा पोखरेल, सागर गिरी, डिमाकला अर्याल र जि.वि.स.का सम्पूर्ण कर्मचारी, रियाले मा.वि.का विद्यार्थी तथा शिक्षकहरू अनि सँगै अध्ययनरत साथीहरू, सुवास प्याकुरेल, विनोद कोइराला, आशा श्रेष्ठ, शाक्षी घिमिरे र अन्य सम्पूर्ण साथीहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो अध्ययन कार्यलाई यहाँसम्म पुऱ्याउन प्रेरित गर्नुहुने पुजनीय बुबा श्री कौशलचन्द्र अर्याल, आमा डिमाकला अर्याल, दाजुभाइ - प्रति नतमस्तक छु र समस्त आफन्तहरूप्रति आभारी छु । आवश्यकता अनुसारको पाठ्य सामाग्री चाहेको बेलामा उपलब्ध गराउने त्रि. वि केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली विभागीय पुस्तकालय, गुल्मी तम्घास किरण पुस्तकालय, गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रका गा.वि.स र धुर्कोटप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यो शोधपत्र छिटो छरितो कम्प्युटर टाइपिङ्ग गरी सहयोग पुऱ्याउने डाइनामिक कम्प्युटरका रमेश महर्जन ज्यूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति :   ऋषिराम अर्याल

विषयसूची

	पृष्ठ
अध्याय एक : परिचय	**१–६**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ शोधकार्यको महत्त्व र औचित्य	५
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.७ सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.८ सैद्धान्तिक ढाँचा	६
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	६
अध्याय दुई : गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रको परिचय	**७–२७**
२.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	७
२.२ नामकरण	८
२.३ भौगोलिक अवस्था	८
२.४ क्षेत्रफल र सिमाना	९
२.४.१ राजनैतिक विभाजन	९
२.४.२ यातायात	९
२.४.३ जनसङ्ख्या	१०
२.४.४ सञ्चार	१०
२.४.५ हावापानी	११
२.४.६ नदीनाला	११
२.४.७ वनजङ्गल	११
२.४.८ पहाड बेसी	१२
२.५ सामाजिक अवस्था	१२

२.५.१ जातजाति १२
२.५.२ भाषा १३
२.५.३ चाडपर्व १३
२.५.४ लवाइखवाइ १४
२.५.५ संस्कार १५
२.५.५.१ जातकर्म १५
२.५.५.२ छैँठी १५
२.५.५.३ नामकरण १६
२.५.५.४ अन्नप्राशन १६
२.५.५.५ चूडाकर्म १६
२.५.५.६ उपनयन १६
२.५.५.७ विवाह १७
२.५.५.८ मृत्यु १८
२.५.५.९ श्राद्ध तर्पण १९
२.५.६ स्वास्थ्य स्थिति १९
२.६ शैक्षिक अवस्था १९
२.७ आर्थिक अवस्था २०
२.८ धार्मिक अवस्था २०
२.९ साहित्यको स्थिति र अवस्था २१
२.९.१ साहित्य २१
२.९.२ लोक साहित्य २२
२.९.२.१ लोक गीत २३
२.९.२.२ लोकभजन २३
२.९.२.३ लोक नाटक २४
२.९.२.४ लोक कथा २४
२.९.२.५ लोकगाथा २५
२.९.२.६ गाउँखाने कथा २६
२.९.२.७ उखान टुक्काहरू २६

अध्याय तिन : लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय **२८-४४**

३.१ लोकसाहित्य र लोकगीत २८

३.१.१ लोकसाहित्य २८

३.१.२ लोकगीतको परिभाषा २९

३.१.३ लोकगीतको विशेषता ३२

३.१.४ लोकगीतको महत्त्व ३६

३.१.५ लोकगीतको वर्गीकरण र नेपाली लोकगीत ३७

३.२ नेपाली लोकगीतको अध्ययन परम्परा ४१

अध्याय चार : गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रका लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण **४५-७६**

४.१ विषय प्रवेश ४४

४.२ संस्कार गीत ४४

४.२.१ विवाह - सिलोक ४६

४.२.२ रत्यौली ४७

४.३ ऋतुकालीन कर्म गीत ५०

४.३.१ असारे (बाली) ५०

४.३.२ दाइँगीत ५२

४.४ पर्वगीत ५२

४.४.१ तीजे गीत ५२

४.४.२ सराएँ ५६

४.४.३ भैलो ५७

४.४.४ देउसी ५९

४.४.५ देवाली (कूलपूजा) ६१

४.५ बाह्रमासे गीत ६१

४.५.१ बालगीत ६२

४.५.२ भजन -कीर्तन ६४

४.५.३ घाँसेगीत /ठाडोगीत ६५

४.५.४ झ्याउरे गीत ६६

४.५.५ दोहोरी गीत ७०

अध्याय पाँच : गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको विश्लेषण **७७-९५**

५.१ विषयवस्तु ७७

५.१.१ सामाजिक जीवनको चित्रण ७७

५.१.२ आर्थिक जीवनको चित्रण ७९

५.१.३ सांस्कृतिक जीवनको चित्रण ८०

५.१.४ नारी जीवनको चित्रण ८२

५.१.५ प्रकृतिको चित्रण ८२

५.२ संरचना ८४

५.३ गीतितत्त्व (सन्देश, भाव, लय वा भाका, थेगो र पुनरावृत्ति) ८६

५.४ काव्यतत्त्व ८७

५.४.१ रसानुभूति (श्रृङ्गार, करुण, वीर, हास्य, शान्त) ८७

५.४.२ अलङ्कारविन्यास ९१

५.४.२.१ शब्दालङ्कार ९१

५.४.२.२ अर्थालङ्कार ९२

५.५ भाषाशैली ९४

अध्याय छ : शोध निष्कर्ष **९६-९९**

६.१ शोध निष्कर्ष ९६

६.२ भावी अध्ययनका लागि शीर्षक ९९

परिशिष्ट १ : शोध सामग्रीका सहयोगीहरू

परिशिष्ट २ : गुल्मी, धुर्कोट क्षेत्रको नक्सा

सन्दर्भ - कृति सूची

सङ्क्षेप सूची

गा.वि.स.	–	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.का	–	जिल्ला विकास समिति कार्यालय
त्रि.वि	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.श.प्र.प्र.	–	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
वि.स.	–	विक्रम संवत्
उ.मा.वि	–	उच्च माध्यामिक विद्यालय
मा.वि	–	माध्यामिक विद्यालय
नि.मा.वि.	–	निम्न माध्यामिक विद्यालय
प्रा.वि.	–	प्राथमिक विद्यालय
दो.सं.	–	दोस्रो संस्करण
ते.सं	–	तेस्रो संस्करण
एम्.ए	–	मास्टर्स अफ आर्टस (स्नातकोत्तर)
क्र.स	–	क्रम संख्या
प्रा.	–	प्राध्यापक
डा.	–	डाक्टर
ई.	–	इश्वी
पृ	–	पृष्ठ
सह प्रा.	–	सह प्राध्यापक